

GŁÓWNA KOMISJA BADANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU – INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ

W *Collegium Novum* Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie dnia 30 marca 1995 r. odbyła się uroczystość związana z obchodami 50-lecia działalności Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej.

Spotkanie rozpoczęło się od symbolicznego gestu: Senat UJ oraz minister sprawiedliwości oddali hołd pamięci ofiarom dwóch totalitarnych reżimów. Kwiaty złożono pod tablicą upamiętniającą zbrodnię katyńską i hitlerowską akcję *Sonderaktion Krakau*.

Już w latach wojny i okupacji w powszechnym odczuciu Polaków zbrodnie na obywatelach państwa polskiego popełnione przez funkcjonariuszy III Rzeszy były podobne do zbrodni dokonanych przez radziecki aparat terroru. Dlatego też jesienią 1943 r. w Rządzie Rzeczypospolitej na Emigracji w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych powstało Biuro do Spraw Zbrodni Wojennych, którego zadaniem było gromadzenie dokumentacji dotyczącej zarówno zbrodni niemieckich, jak i sowieckich.

W Polsce instytucje, których celem było badanie zbrodni niemieckich, zwanych początkowo faszystowskimi działały już od 1944 r. Inaczej było ze zbrodniami sowieckimi popełnionymi na obywatelach polskich, których żaden rząd w okresie PRL nie ośmielił się nazwać zbrodniami ludobójstwa, a które podobnie jak niemieckie należało objąć ściganiem i karaniem.

W czasie od 18 do 25 sierpnia 1944 r. pracowała polsko-sowiecka Komisja do zbadania zbrodni popełnionych w obozie koncentracyjnym na Majdanku oraz na jeńcach radzieckich i włoskich. Od 23 marca 1945 r. rozpoczęła swoją działalność Komisja do zbadania zbrodni niemieckich w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu.

Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce powołana została przez Krajową Radę Narodową 29 marca 1945 r., a podstawę prawną jej funkcjonowania regulował dekret z dnia 10 listopada 1945 r. Uprawniał on Komisję do prowadzenia w trybie sądowym, a czynnościom podejmowanym przez jej członków, posiadającym odpowiednie kwalifikacje sędziowskie lub prokuratorskie, nadawał moc czynności sądowych. Ponadto Główna Komisja miała gromadzić i badać dokumenty oraz materiały dotyczące zbrodni niemieckich popełnionych w latach 1939-1945 oraz publikować w kraju i za granicą wyniki swoich badań. Jej zadaniem było też udostępnianie posiadanych dokumentów pokrewnym instytucjom zagranicznym. Pierwszym dyrektorem Głównej Komisji został Alfred Fiderkiewicz, były więzień obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu.

W latach 1945-1946 gromadzone w Głównej Komisji dokumenty były dostarczane Międzynarodowemu Trybunałowi Wojskowemu w Norymberdze, przed którym toczyły się procesy czołowych przedstawicieli III Rzeszy, odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Dokumenty i materiały Głównej Komisji pozwoliły też na przygotowanie i przeprowadzenie w Polsce procesów przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, sądami powszechnymi, specjalnymi i karnymi niemieckich zbrodniarzy wojennych.

W realizowaniu zadań Głównej Komisji pomagały utworzone Komisje Okręgowe, których w latach 1944-1949 działało trzynaście (w Krakowie, Łodzi, Lublinie, Poznaniu, Wrocławiu, Bydgoszczy, Radomiu, Warszawie, Gdańsku, Częstochowie, Katowicach, Siedlcach i Tarnowie). Pierwszy okres ich działalności charakteryzował się gromadzeniem niemieckiej dokumentacji, a ponadto dokumentowaniem miejsc zbrodni, przesłuchiowaniem świadków, przeprowadzaniem ekshumacji grobów ofiar. Od początku swej działalności prowadziły też za pośrednictwem sądów grodzkich ankietyzację miejsc i faktów zbrodni.

Od 1946 r. Główna Komisja współpracowała z utworzoną przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec Polską Misją Wojskową Badania Zbrodni Niemieckich, działającą w trzech strefach okupowanych Niemiec (amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej). Rezultatem wspólnej działalności było zebranie materiałów, na których podstawie Delegat Polski przy Komisji Narodów Zjed-

noczonych do Spraw Wojennych w Londynie wystąpił o wpisanie na międzynarodową listę 7405 przestępców wojennych, spośród których 1803 ekstradowano do Polski.

Prowadzone przez Główną Komisję oraz jej oddziały terenowe w latach 1945-1948 prace dokumentacyjno-śledcze pozwoliły na przygotowanie i przeprowadzenie procesów przed Najwyższym Trybunałem Narodowym (NTN) m.in. Arthura Greisera – *Gauleitera* tzw. Kraju Warty, Alberta Forstera – *Gauleitera* Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, Hansa Biebowa – sążonego za zbrodnie dokonane na Żydach z getta w Łodzi w ośrodku zagłady w Chełmnie nad Nerem, Waltera Pelzhausena – komendanta obozu koncentracyjnego w Radogoszczu, Herberta Boetchera – dowódcę SS i policji na Dystrykt Radomski. Zgromadzona dokumentacja w Głównej i Okręgowej Komisji w Warszawie została także wykorzystana w kolejnych procesach przez NTN m. in. Ludwiga Fischera – szefa Dystryktu Warszawskiego, Josefa Mesingera – komendanta policji bezpieczeństwa i Maxa Daumego – szefa policji porządkowej w Warszawie. Przez Sąd Wojewódzki w Warszawie skazany został Jürgen Stroop – odpowiedzialny za zniszczenie getta warszawskiego i deportację ludności żydowskiej do Treblinki oraz Otto Geibel – dowódca SS i policji w Warszawie – odpowiedzialny za jej zniszczenie po upadku powstania warszawskiego.

W 1949 r. – po powstaniu NRD – na życzenie rządu wschodnioniemieckiego zamieniono częściowo nazwę Komisji, zastępując słowo „Niemieckich” określeniem „Hitlerowskich”. Tajny zaś protokół do Układu Zgorzeleckiego z 1950 r. zobowiązał rząd PRL do zaniechania ścigania zbrodni niemieckich i zastosowania faktycznej amnestii w stosunku do osób znajdujących się w dyspozycji polskiego wymiaru sprawiedliwości. Polska strona zobowiązała się też do ograniczenia działalności Głównej i Okręgowych Komisji.

Wszystkie okręgowe komisje (z wyjątkiem Krakowskiej, która zaprzestała działalności w 1953 r.) zostały zlikwidowane, a działania Głównej Komisji w Warszawie ograniczono w sposób drastyczny, sprowadzając jej stan osobowy do trzech pracowników.

Likwidacja okręgowych komisji i faktyczne zaprzestanie działalności Głównej Komisji doprowadziły do zaginięcia i rozproszenia wielu istotnych dokumentów i materiałów oraz prawie zupełnego zawieszenia śledztw i postępowań przeciwko zbrodniarzom hitlerowskim.

Po trzynastu latach przerwy 9 grudnia 1963 r. odbyło się plenarne posiedzenie Głównej Komisji, na którym postanowiono, że zasadnicze jej działania powinny być na nowo kontynuowane. Na tę decyzję miały wpływ dwa zasadnicze fakty. Pierwszy – narastająca od początku lat sześćdziesiątych w Polsce i w wielu innych krajach, gdzie w latach II wojny światowej okupanci niemieccy dokonali wielu zbrodni, fala dyskusji i protestów wywołanych zbliżającym się terminem przedawnienia zbrodni hitlerowskich, co miało nastąpić w RFN z dniem 8 maja 1965 r. Drugi – to powołanie w 1958 r. w RFN Centralnego Urzędu Krajowych Zarządów Sprawiedliwości ds. Wyjaśnienia Zbrodni Narodowo-Socjalistycznych (*Zentralstelle der Landesjustizverwaltungen für Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen* skrót: *Zentralstelle*) z siedzibą w Ludwigsburgu k. Stuttgartu. Jej podstawowym zadaniem stało się gromadzenie wszelkich materiałów dotyczących przestępstw wojennych, ich wyjaśnianie oraz ustalanie miejsc pobytów sprawców zbrodni.

Od momentu powstania Centralny Urząd w Ludwigsburgu domagał się również od rządu polskiego w trybie pomocy prawnej materiałów sądowych do prowadzonych śledztw. Jego żądania przyczyniły się w istotnym stopniu do reaktywowania działalności Komisji, zwłaszcza zaś w związku z odbywającym się od grudnia 1963 r. we Frankfurcie nad Menem procesem grupy byłych członków załogi obozu oświęcimskiego. W tym samym roku Ministerstwo Sprawiedliwości wystąpiło do Rady Ministrów z projektem ustawy o przerwaniu biegu przedawnienia ścigania zbrodni hitlerowskich w Polsce. Ustawa przyjęta została przez Sejm w 1964 r. Presja międzynarodowej opinii publicznej, w tym również stanowisko rządu polskiego wpłynęły na władze RFN doprowadzając do zintensyfikowania dochodzeń przeciwko zbrodniarzom hitlerowskim. Dzięki nawiązaniu szerokiej współpracy międzynarodowej strona polska z inicjatywy Głównej Komisji

doprowadziła do uchwalenia Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (26 XI 1968) o nieprzedawnieniu zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości¹.

Reaktywowana w 1965 r. Główna Komisja oraz utworzone ponownie Komisje Okręgowe ustaliły podstawowe kierunki działania. W głównych punktach przewidywały:

- rozwinięcie szerokiej działalności śledczej, badawczo-dokumentacyjnej i popularyzatorsko-wydawniczej;
- utworzenie we wszystkich województwach Okręgowych Komisji, inspirujących prace środowisk zainteresowanych badaniami okresu okupacji w Polsce;
- zinventaryzowanie i uporządkowanie wszelkich zespołów archiwalnych obejmujących źródła do problematyki zbrodni hitlerowskich;
- udostępnianie materiałów dowodowych organom ścigania innych państw przy podejmowaniu postępowania przeciwko zbrodniarzom hitlerowskim;
- współpracę z instytucjami zajmującymi się ściganiem przestępstw hitlerowskich w innych krajach.

W miarę realizacji nowych zadań rozwijała się kadra pracowników i współpracowników Głównej i Okręgowych Komisji, wśród których znalazło się wielu naukowców, publicystów i dziennikarzy.

Z inicjatywy prof. dra Czesława Pilichowskiego, który od 1964 do 1984 r. piastował funkcję dyrektora Głównej Komisji, podjęto w niej jednocześnie badania naukowe, których zakres w kolejnych latach koncentrował się wokół następujących problemów:

- stanu i potrzeb badań naukowych w zakresie problemu zbrodni hitlerowskich w Polsce oraz faszyzmu i neofaszyzmu;
- strat i szkód wojennych Polski oraz odszkodowań i reparacji wojennych;
- hitlerowskich obozów koncentracyjnych w Polsce i w Europie;
- ścigania i karania zbrodniarzy hitlerowskich w aspekcie wewnętrznego prawa karnego RFN, Austrii i USA.

Od 1966 r. wyłonione w Głównej Komisji zespoły prowadziły i koordynowały prace badawcze w skali całego kraju, które obejmowały następujące zagadnienia: zbrodnie SS, Gestapo i formacji policyjnych, *Wehrmachtu*, *Waffen SS*, hitlerowskie obozy jenieckie, koncentracyjne, zagłady i pracy przymusowej, administrację okupacyjną, sądownictwo i prawodawstwo; hitlerowską politykę w zakresie niszczenia gospodarki polskiej, nauki, kultury i oświaty, eksterminację dzieci i młodzieży w latach II wojny światowej, hitlerowską politykę wyniszczania i zbrodni na ludności ziem zachodnich i północnych; odszkodowania i zbrodnie na robotnikach przymusowych w III Rzeszy.

Po 1965 r. Główna i Okręgowe Komisje podjęły dalsze badania śledcze i dokumentacyjne dotyczące hitlerowskiej okupacji w poszczególnych regionach Polski, rejestrując fakty zbrodni dokonane w poszczególnych miejscowościach całego kraju, w obozach koncentracyjnych, pracy przymusowej, jenieckich i tzw. wychowawczych oraz przejściowych, więzieniach, placówkach policji i żandarmerii i innych. Gromadzono dokumentację dotyczącą m. in. miejsc straceń, egzekucji, pacyfikacji wsi, zbrodni *Wehrmachtu* i *Einsatzgruppen* we wrześniu i październiku 1939 r. Prowadzono też prace nad zewidencjonowaniem materiałów w archiwach polskich i zagranicznych.

W latach 1965-1989 w Głównej i Okręgowych Komisjach przeprowadzono około 10 tys. śledztw, gromadząc w ten sposób ogromną dokumentację. Część z niej w postaci tysięcy protokołów przesłuchań świadków i dokumentów dowodowych przekazano do Centralnego

¹ RFN nie ratyfikowała tej Konwencji, jednak pod wpływem opinii społecznej w tym kraju, jak i we wszystkich państwach okupowanych przez III Rzeszę przesunięto termin ścigania sprawców zbrodni hitlerowskich do 1979 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce 4 lipca 1978 r. raz jeszcze ogłosiła „Apel w sprawie nieprzedawnienia hitlerowskich zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości”. Dnia 3 lipca 1979 r. zachodnoniemiecki Bundestag uchwalił nowelizację prawa karnego RFN, w myśl której zbrodnie ludobójstwa i morderstwa nie ulegają przedawnieniu.

Urzędu w Ludwigsburgu. Wszystkie komisje udzielały też w tym zakresie stałej pomocy prawnej zagranicznym sądom i prokuraturom. W wyniku tej działalności skazano w latach 1965-1987 na obszarze ówczesnej RFN i w Berlinie Zachodnim 453 przestępców wojennych².

Od 1946 r. podstawową pozycją wydawniczą Głównej Komisji był „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, wydawany początkowo jako „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich”. Do 1989 r. wydano XXXII tomy „Biuletynu”, którego ogólnym założeniem było przedstawianie różnych aspektów zbrodni hitlerowskich w Polsce. W publikowanych na łamach „Biuletynów” artykułach do 1989 r. dominowała problematyka dotycząca eksterminacji narodu polskiego, obozów hitlerowskich, *Einsatzgruppen*, policji i służby bezpieczeństwa. Zamieszczano w nim również prace na temat działalności V kolumny w Polsce i *Selbstschutzu*, genezy II wojny światowej, zbrodni administracji i policji hitlerowskiej, *Wehrmachtu*, sądownictwa i więziennictwa hitlerowskiego, grabieży ekonomicznej ziem polskich, wysiedlania ludności polskiej, zbrodni hitlerowskich w Warszawie i na całym obszarze Polski, eksperymentów medycznych i eutanazji.

Główna Komisja jest także od 1966 r. wydawcą własnej serii wydawniczej pod nazwą „Informacja wewnętrzna”, w której publikowane są m.in. materiały z plenarnych posiedzeń Komisji, organizowanych konferencji naukowych oraz prace naukowe różnych autorów dotyczące problemów II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej w Polsce i w Europie. W serii tej na specjalne wyróżnienie zasługują opublikowane w 1979 r. *Materiały do bibliografii dziejów okupacji hitlerowskiej w Polsce* – przygotowane przez Józefa Frieskego oraz seria zatytułowana „Rejestr miejsc i faktów zbrodni”, której wydawane kolejne zeszyty obejmują wszystkie województwa.

Do najcenniejszych pozycji przygotowanych przez Główną Komisję należy wydany w 1979 r. wspólnie z Radą Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa *Informator encyklopedyczny. Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945*, zawierający 5877 haseł. Mankamentem tego opracowania jest jednak przyjęty w nim zakres terytorialny, który dotyczy obszaru Polski w 1945 r. Brak więc w nim informacji o obozach hitlerowskich zlokalizowanych w latach 1941-1944 na obszarach wschodnich II Rzeczypospolitej.

Od 1975 r. wspólnie z Instytutem Zachodnim i Wojskowym Instytutem Historycznym Główna Komisja była współwydawcą serii „Documenta Occupations” (wydawanej przez IZ od 1946). W latach 1975-1990 wydano wspólnie tomy IX-XIII.

Główna Komisja oraz Okręgowe Komisje były też w latach 1945-1989 organizatorami wielu krajowych i międzynarodowych sesji naukowych poświęconych m.in. zbrodniom *Wehrmachtu*, SS i policji hitlerowskiej, eksterminacji poszczególnych grup ludności, hitlerowskiego ludobójstwa w Polsce i w Europie, zagłady ludności żydowskiej na ziemiach polskich, powstania w getcie warszawskim i powstania warszawskiego, rocznicowych sesji związanych z ogłoszeniem wyroku Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymbdze.

Upływ czasu od zakończenia II wojny światowej powodował zmniejszanie się możliwości ścigania i karania zbrodniarzy hitlerowskich. W pracach Głównej i Okręgowych Komisji następowały przesunięcia z działalności podstawowej, jaką były prowadzone śledztwa na badawczą i naukowo-dokumentacyjną.

² W strefie okupacyjnej radzieckiej, a później na obszarze NRD do końca 1964 r. prowadzono dochodzenia przeciwko 16 572 osobom, podejrzanym o popełnienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Procesy te zostały w NRD w zasadzie zakończone w 1964 r. Po 1965 r. miało miejsce w tym kraju tylko kilka procesów. Do 31 grudnia 1979 r. zostało skazanych w NRD 12 852 zbrodniarzy hitlerowskich.

Na terytorium RFN postępowaniem śledczym od 1949 r. objęto 83 403 osoby podejrzane o zbrodnie hitlerowskie, spośród których 14 skazano na karę śmierci, 164 na dożywotnie pozbawienie wolności. Nie ukaranych zostało – na skutek zgonu, uniewinnienia lub umorzenia postępowania 74 263. Dla skazanych w NRD podobnych danych brak.

W wyniku wieloletnich starań na mocy ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. Główna Komisja uzyskała statut Instytutu Pamięci Narodowej. Nadal jednak w zakresie jej zainteresowań i możliwości badawczych pozostawała tylko problematyka zbrodni hitlerowskich.

W tym też zakresie prowadziła dalsze czynności śledcze i dokumentacyjne, badania naukowe oraz prace archiwalne. Te ostatnie pozwoliły na zgromadzenie w Archiwum Głównej Komisji ok. 1500 metrów bieżących akt, uporządkowanych w ok. 600 zespołach i kolekcjach oraz odrębnego zbioru źródeł typu dokumentacji mechanicznej. Ten bogaty zbiór archiwalny stał się jednym z podstawowych w kraju, służącym badaniom nad dziejami okupacji hitlerowskiej w Polsce. W wyniku prac dokumentacyjnych powstała też w Głównej Komisji kartoteka, obejmująca około miliona nazwisk hitlerowców, zawierająca ich podstawowe dane biograficzne oraz popełnione czyny przestępcze.

Dopiero od końca 1989 r. w wyniku zmiany sytuacji politycznej w Polsce i w Europie Główna Komisja zapoczątkowała prace śledcze, dokumentacyjne i badawcze nad zbrodniami określanymi jako stalinowskie. Obejmują one eksterminację obywateli państwa polskiego na okupowanych przez ZSRR ziemiach polskich w latach 1939-1941 oraz zbrodnie popełnione przez radziecki i rodzimy aparat terroru do 1956 r.

Na naradzie zorganizowanej przez Główną Komisję, w której uczestniczyli przedstawiciele wszystkich Okręgowych Komisji ustalono podział terytorialny do badań dla poszczególnych Komisji na b. Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej.

Okręgowa Komisja w Białymstoku objęła swym zasięgiem obszar woj. poleskiego oraz powiaty grodzieński i wołkowyski; Okręgowa Komisja w Łodzi – woj. nowogródzkie i wileńskie; Okręgowa Komisja w Lublinie – woj. wołyńskie; Okręgowa Komisja w Krakowie – woj. stanisławowskie i tarnopolskie; Okręgowa Komisja w Rzeszowie – woj. lwowskie. Przyjęto ponadto, że Komisja w Łodzi prowadzić będzie prace śledcze i dokumentacyjne związane z ewakuacją przez NKWD więźniń na Kresach w czerwcu i lipcu 1941 r.; Komisja w Kielcach sprawy związane z martyrologią wsi, Białostocka – zagadnienia związane z deportacjami mieszkańców Kresów w głąb ZSRR w latach 1939-1941.

Podjęcie przez Główną Komisję oraz Okręgowe Komisje badań zbrodni stalinowskich spowodowało konieczność zmiany ustawy o Głównej Komisji z 1984 r. Przyjęta przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej ustawa z dnia 4 kwietnia 1991 r. zmieniła dotychczasową jej nazwę na: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej oraz wprowadziła przepisy dające podstawy prawne do ścigania zbrodni stalinizmu radzieckiego i tzw. aparatu rodzimego.

W artykule 2 i 2a wspomnianej ustawy zapisano:

Art. 2

1. Do zadań Komisji należy działalność śledcza, archiwalna i naukowo-badawcza w zakresie popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości:

- 1) zbrodni hitlerowskich,
- 2) zbrodni stalinowskich,
- 3) innych przestępstw stanowiących zbrodnie wojenne lub zbrodnie przeciwko ludzkości.

2. Zbrodnie wymienione w ust. 1, popełnione na innych osobach są przedmiotem działalności Komisji, jeżeli miały miejsce na terytorium państwa polskiego.

Art. 2a

Zbrodniami stalinowskimi w rozumieniu ustawy są przestępstwa na szkodę jednostek lub grup ludności popełnione w okresie do 31 grudnia 1956 roku przez władze państwa komunistycznego albo przez nie inspirowane lub tolerowane³.

³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 roku wraz ze zmianami na podstawie ustawy z dnia 4 kwietnia 1991 roku o Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytucie Pamięci Narodowej. „Biuletyn Głównej Komisji BZpNP – IPN”, t. XXXIII, ss. 14-16.

Po zmianie ustawy prowadzone w Głównej i Okręgowych Komisjach śledztwa i prace dokumentacyjne w zakresie zbrodni stalinowskich obejmują pięć podstawowych grup zagadnień:

- wysiedleń i deportacji 1,2 do 1,5 mln Polaków do Kazachstanu i na Syberię, dokonanych przez NKWD po wkroczeniu Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie;
- zbrodni dokonanych na tysiącach Polaków więzionych po 17 września 1939 r. na terenie woj. lwowskiego, tarnopolskiego i wileńskiego oraz w trakcie ewakuacji więźni z tych obszarów;
- zbrodniczej działalności szeroko rozumianego rodzimego aparatu represji wobec działających w latach okupacji i po wojnie członków partii politycznych, organizacji społecznych i religijnych, także oficerów Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie;
- deportacji Ślązaków i Pomorzan do ZSRR w 1945 r. oraz obozów dla Niemców i Ukraińców na terenie Polski.

W planach Komisji jest także zajęcie się losami ludności niemieckiej na ziemiach polskich po zakończeniu działań wojennych.

Oprócz wskazanych wyżej zagadnień Główna i Okręgowe Komisje wszczęły śledztwa w sprawach zbrodniczej i przestępczej działalności oficerów NKWD działających w Polsce oraz funkcjonariuszy rodzimego aparatu represji, zwłaszcza zaś zatrudnionych w wojewódzkich i powiatowych urzędach bezpieczeństwa oraz Informacji Wojskowej.

Podjęta przez Główną i Okręgowe Komisje nowa problematyka badawcza i dokumentacyjna znalazła swe odzwierciedlenie w publikowanych (po czteroletniej przerwie) artykułach i materiałach „Biuletynu Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej”, którego kolejne tomy od XXXIII do XXXVII ukazały się w latach 1991-1994. Ponadto Główna Komisja była w ostatnich latach wydawcą kilku książek m. in. w 1991 r. Marii Wardzyńskiej pt. *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy czerwiec 1941 - lipiec 1944*; w 1992 r. Elżbiety Kobierskiej-Motas pt. *Ekstradycja przestępców wojennych do Polski z czterech stref okupacyjnych Niemiec 1946-1950*; w 1993 r. Sławomira Kalabarczyka pt. *Wykaz Łagrów sowieckich – miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939-1943, część I*. Na pięćdziesiątą rocznicę powstania Głównej Komisji wieloletni dyrektor jej archiwum Mieczysław Motas przygotował wybór dokumentów dotyczących Głównej Komisji i jej oddziałów terenowych w 1945 r.

W roku jubileuszu 50-lecie Główna Komisja oraz Komisje Okręgowe były organizatorami kilku sesji okolicznościowych i naukowych. W kwietniu 1995 r. w siedzibie Głównej Komisji w Warszawie odbyła się sesja poświęcona 55 rocznicy zbrodni katyńskiej, na której zastępca prokuratora generalnego RP Stefan Śnieżko przedstawił aktualną sytuację dotyczącą Katynia w stosunkach polsko-rosyjskich. Najnowsze publikacje źródłowe dotyczące Katynia omówił na tym spotkaniu prof. dr hab. Wojciech Materski, a historiografię katyńską dr Maria Wardzyńska. Uczestnicy sesji wysłuchali też z ogromnym zainteresowaniem wystąpienia ks. Zdzisława Peszkowskiego, b. więźnia Kozielska, a obecnie kapelana Stowarzyszenia Rodzin Katyńskich.

W tym samym miesiącu Główna Komisja w Warszawie i Okręgowa w Łodzi wspólnie z Radą Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa oraz Muzeum Okręgowym w Koninie zorganizowały w tym mieście sesję naukową na temat „Ośrodek zagłady w Chełmnie nad Nerem i jego rola w hitlerowskiej polityce eksterminacyjnej”.

Podobnie wspólnie z Radą Ochrony i Muzeum w Gross-Rosen przygotowano w czerwcu sesję naukową poświęconą Mordom narodów Europy w KL Gross-Rosen.

W organizowanych w roku jubileuszu przez Główną Komisję spotkaniach i sesjach naukowych uczestniczyli przedstawiciele wielu instytucji, urzędów i placówek naukowych na świecie, z którymi Komisja współpracuje i utrzymuje kontakty. Należą do nich *Zentrale Stelle* w Ludwigsburgu, Archiwum Federalne (*Bundesarchiv*) w Koblencji, Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza w Arolsen, instytucje w Izraelu, zwłaszcza zaś Instytut *Yad Vashem* w Jerozolimie. Od chwili utworzenia w 1993 r. Muzeum *Holocaustu* w Waszyngtonie Główna Komisja utrzymuje z nim ścisłe kontakty w zakresie dokumentacyjnym i badawczym. Współpracuje też od wielu lat

z Urzędem Śledztw Specjalnych Departamentu Sprawiedliwości USA (*Office of Special Investigation Criminal Division Department of Justice*), jak i z zespołem ds. Zbrodni Wojennych *Metropolitan Police* w Londynie oraz instytucjami o podobnym charakterze w Kanadzie, Australii i w innych krajach.

Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu była i jest jedyną tego typu placówką na świecie, w której działalność prowadzona jest w trzech płaszczyznach – śledczej, badawczej i archiwalno-dokumentacyjnej oraz wydawniczej.

Dyrektorem Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej od 1993 r. jest dr Ryszard Walczak.

Od 1 stycznia 1995 r. Główna Komisja uzyskała samodzielność organizacyjną i finansową. Pozostaje nadal w strukturze resortu wymiaru sprawiedliwości, a funkcję jej przewodniczącego pełni minister sprawiedliwości.

Maria Rutowska

Opracowano na podstawie

- „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej”, t. I-XXXVII.
- C. Pilichowski, *Działalność i wyniki pracy Głównej Komisji i Okręgowych Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce 1944/45 – 1980*. Warszawa 1980.
- *Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i jej oddziały terenowe w 1945 r.* Wybór dokumentów przygotował M. Motas. Warszawa 1995.
- Informacja o działalności Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej i Okręgowych Komisji (BZpNP – IPN) 1945-1995.
- „Rzeczpospolita” z 30 III 1995.
- Wystąpienie senatora Ryszarda Juszkiewicza w Senacie w dniu 19 kwietnia 1991 r. „Biuletyn Głównej Komisji BZpNP – IPN”, t. XXXIII, ss. 17-19.